

sok is ismeretesek. Epiktétosz *Enchiridion*-ját pedig nem más, mint Christian Francken, az Erdélybe menekült antitrinitárius professzor adta ki. Ez is bizonyítja, hogy e néhány ókori szerző műve nem csupán ártatlan gyönyörködtető olvasmány lehetett. Ismeretes, hogy az antitrinitáriusoknak a Sztoa tanítása kölcsönzött lelki erőt, és hogy tanai közül a vallási tolerancia eszméje különösen vonzotta őket. Így ezek a könyvek potenciálisan az előző csoporthoz tartoznak. Ugyanez mondható el Erazmusról, aki szellemi nonkonformizmusa révén olyannyira népszerű volt az antitrinitáriusok körében, hogy Antonio Possevino, a Báthory István szolgálatában álló jezsuita diplomata Dankanis szavaival egyenesen „benne látja az új mozgalom kútfejét”.

E néhány megjegyzés nem csupán arra figyelmeztet, hogy az öt művelődéstörténetileg megkülönböztetett olvasmánycsoport határait rugalmasabban kell kezelnünk, hanem egy ponton a lényegre is érinti, amennyiben megpróbálja rehabilitálni a könyv szerepét a reformáció elterjedésében. S ebben benne van az is, a reneszánsz kialakulása egy folyamat, amelyben kisebb-nagyobb ugrások lehetségesek, amelynek jelentős, a folyamat egésze által meghatározott szakaszai vannak.

Ez a megállapítás azonban semmit nem von le Dankanis Ádám könyvének jelentőségéből. Ez a feldolgozás még azok számára is nélkülözhetetlen segédeszközzé válik, akik a szerző végkövetkeztetését nem mindenben fogadják el. Különösen fontos és gazdag az említett fejezet és a hozzá tartozó több mint nyolc oldalnyi jegyzetanyag, ahol egy-egy könyv sorsát a poszszeszor-bejegyzések alapján követhetjük. Cardano *De Subtilitate* c. művének címlapja négy tulajdonos szignójával bizonyítja, hogy mint minden mondas, a valóságban gyökerezik ez is: *Habent sua fata libelli*.

Somi Éva

Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae*, azaz Erdélynek változása (1736). Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Tóth Gyula. Bp. 1972. Magyar Helikon, 120 l.

A *Metamorphosis Transylvaniae* nemcsak a XVII. és XVIII. századi Erdély hiteles történelmi forrása, hanem mai szemmel is élvezetes szépirodai alkotás; „hangjában szép-irodalom, költészet”, ahogyan Kosztolányi is vallotta Apor-esszéjében. A *Metamorphosis Transylvaniae* elsősorban emlékirat, de nevezhetjük néprajzi kalauznak, anekdotagyűjteménynek vagy moralizáló elmélkedésnek is, Jakab Elek pedig egyenesen „a magyar szociológia megalapítója”-t látta e mű szerzőjében (*Élet és irodalom*, Kolozsvár 1884. 218. l.).

Az egyetlen műfaji kategóriába aligha szorítható munka írójával eléggé mostohán bánt irodalomtörténetírásunk, hiszen egyetlen összefoglaló mű jelent csak meg róla, az is még a múlt században (Balló István: *Apor Péter élete és működése*, Csikszereada 1898). A Szádeczky Lajos által két vastag kötetben kiadott Apor-levelezés feldolgozása sem történt meg még (*Apor Péter verses művei és levelei*, Bp. 1903. MHHS XXXVI. és XXXVII. kötet).

A „gyúkeres székely” életművét nemcsak a nemesi patriarcalizmus tekintheti ősenek, hanem a transzilvanista ideológia is. Bár a „hazája felfordult állapotján szánakozó igaz hazafia” nem fogalmazta meg oly tételesen erdélyiségét, mint kortársai közül Cserei Mihály vagy Mikes Kelemen, a Habsburguralom alatt kibontakozó, belső függetlenségre törekvő eszme körvonalai nála is világosan kibontakoztak.

A *Metamorphosis Transylvaniae* újraolvasása és mai értékelése az Apor konzervatív világnézetéről kialakult képünket legfeljebb csak árnyalhatja — a memoáriról társakénál jóval nagyobb vallási türelmet tükröz például e mű —, új eredmények leszűrésére adna viszont lehetőséget Apor írói világának az eddigieknél tüzetesebb vizsgálatára. Az emlékirat áradó barokk bőséget Szerb Antal flamand képekhez hasonlította, Illés Endre a mű nyelvi erejében gyönyörködött. Az alkotjai báró stílusa, mondatfűzése, köznyelvi kifejezései, izes nyelvi fordulatai vagy szójátékai méltók lennének a tudományos elemzésre. Egy Apor Péter és Mikes Kelemen közötti párhuzam — közös szülőföld, azonos tanulmányok a kolozsvári jezsuitáknál stb. — arra is rávilágíthatna, hogy a hazuról hozott közös nyelv hogyan csiszolódik a francia stilisztika iskoláján, s miképpen formálódik, ha a feudális latin és a térhódító német ellenében kell érvényre jutnia.

Apor Péter és Ion Neculce román krónikaíró eszmei rokonságára Csongrády Béla mutatott rá (FK 1963. 407—411. l.). Véleményünk szerint még nyilvánvalóbb a hasonlóság a *Metamorphosis Transylvaniae* és Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem főműve, a *Descriptio Moldaviae* között. A két kitűnő emlékirat komparatív vizsgálata érdekes epizóddal gazdagíthatja a magyar—román irodalmi kapcsolatok történetét.

A *Metamorphosis Transylvaniae* kéziratát már Gyulai Pál és Arany János is érdeklődéssel forgatta, a szöveg Kazinczy Gábor jóvoltából jelent meg először nyomtatásban, 1863-ban (MHHS XI. kötet), majd Wildner Ödön adta ki újra 1926-ban. Ez a mostani tehát a harmadik teljes editió. A kötetet gondozó és szerkesztő Tóth Gyula utószava — akárcsak a Kortársban publikált tanulmánya (1972/7) — szakszerűen tájékoztat az

eddig kiadásokról, tartalmasan elemzi barokk szépprózáink e késői remekét.

A szövegkiadás jellege nem kritikai, de hűen tükrözi Apor nyelvének legfőbb hangtani jellegzetességeit. A kötetet a latin szavak és a tájnyelvi kifejezések jól összeállított, áttekinthető jegyzéke egészíti ki, a lapmutatók hiánya viszont megnehezíti az olvasó tájékozódását. Tóth Gyula lelkiismeretes, hozzáértő munkáját egy majdani kritikai igényű — a mostaninál remélhetően magasabb példányszámú — kiadás sem nélkülözheti. A Kner nyomda szép kiállítású kötetének címloldalát — ez a jegyzetektől nem tudható meg — XVIII. századi falusi székelyt ábrázoló vízfestmény díszíti, ismeretlen szász mester korabeli munkája.

Balázs Ádám

Sivirsky Antal: Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében. Bp. 1973. Akadémiai K. 224 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 84.)

A régi magyar irodalom számos emléket őriz Hollandiáról (Apácai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós s a protestáns teológusok népes serege járta meg e kis országot). De tanulmányaik sajátos jellege s jövőendő élet-hivatásuk egyként távol tartották őket az irodalomtól és a művészetektől. A tudományok, ezek sorában elsőként a teológia, s nem kis mértékben a fejlett polgári viszonyok, a virágzó mesterségek marandóan befolyásolták gondolkodásukat. Ennélfogva a fejlettebb kultúra és civilizáció terjesztői lettek nálunk, de mint köztudott, lelkesült törekvéseik az elmaradottság közegellenállásán megtörttek. A kulturális hatás azonban ilyen körülmények között sem maradt nyom nélkül a szellemi életben, s így a kapcsolatoknak ez a periódusa az, amely magyar—holland vonatkozásban tudományos szempontból a leginkább kiaknázható, talán az e kapcsolatban realizálódó műveltséganyag egyetemes jellege miatt.

A XIX. század a nemzeti irodalmak végső kibontakozásának s a világirodalom Goethétől körvonalazott fogalma érvényesülésének időszaka. Ebben az újfajta kapcsolatrendszerben paradox kettősség nyilatkozik meg. Egyrészt szorosabbra fonódik a nemzeti irodalmak viszonya, a főbb irodalmi áramlásokat nem akadályozzák országhatárok, másrészt az egyes nemzeti irodalmak között a legfejlettebbek dominálnak, messzemenően érvényesítve szellemi energiáikat, s terjesztve irodalmuk nyelvét. A kisebbek ritkán jutnak szóhoz e nagy eszmecsereben, a nyelvileg elszigeteltet szavát pedig csak akkor értik meg, ha áldozatos tolmácsra lelnek. A hatalmi és az ettől aligha elválasztható szellemi erő-

viszonyok törvényszerű érvényesülésének jele az is, hogy a kis nemzetek irodalma, még ha történelmi sorsuk, fejlettségük foka hasonló is, csak alkalomszerűen érintkezik. Ha pedig történelmi fejlődésükben ütemeltolódás tapasztalható, sőt ehhez még a földrajzi távolság ténye is párosul: érthetően szórványos jellegű, sokszor véletlenszerű a szellemi kölcsönhatás.

Sivirsky Antal szorgos munkával akölcsönhatás egyik oldalát, a XIX. századi holland irodalomnak Magyarországról, illetőleg a magyar irodalomról alkotott képét törekedett megrajzolni. Meddő fáradozás azon töprengeni, hogy a magyar irodalom hollandiai recepciója vajon érdeméhez méltóan mutatja-e be szellemi termékeinket? Az említett tényezők következtében aligha lehettek illúzióink, s így a szemléleti és nyelvi akadályokon keresztül megvalósuló kulturális jelenlét, noha nem becsülhetjük túlságosan nagyra hatásfokát a befogadó ország szellemi térképének léptékét alkalmazva: mindenképpen számontartandó eredmény, amelynek pontos leírása nem elhanyagolható tényekkel gárpajti ismereteinket.

A könyv bevezető fejezete tájékoztatásul szolgál, összeveti a két ország XIX. századi társadalmi és irodalmi életét, jól érzékeltetve a tetemes különbségeket. Ezek az ismeretek nélkülözhetetlenek az olvasónak a helyzet reális megítélése érdekében.

A kapcsolatok szórványosságát, véletlenszerűségét emlegettük. E kategorikus megállapítást pontosabbá kell tennünk azzal, hogy valami törvényszerű az egyedi okokkal magyarázható érdeklődésben is felfedezhető. Például nem véletlen az a körülmény, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc nyomán, annak európai visszhangja révén terelődik a figyelem Magyarországra, s e tény nyitja meg az utat irodalmunk előtt is. Az persze véletlen, hogy a magyar irodalom megismertetésében oly nagy szerepet játszó A. S. C. Wallis férje magyar, de nem véletlen, hogy részben az ő közvetítésével Petőfi, Arany, Vajda iránt ébredt érdeklődés, és hogy *Az ember tragédiája* holland fordítása létrejöhett.

A „Magyar témák, magyar művek Hollandiában” című fejezet első pontja azokat a vonatkozásokat sorolja fel, amelyek különböző feldolgozásokban helyet kaptak a holland irodalomban. Ezek közt találhatjuk Bánk bán történetét, Szigetvár ostromát, Szent Margit históriáját, a Wesselényi-összeesküvés leírását, tehát olyan jellegzetes, szinte vándortémáknak nevezhető tárgyakat, amelyek vagy amelyekhez hasonlóak, mint az újabb kutatások tanúsítják, több európai irodalomban is felbukkannak.

A Függelékben olvashatunk egy „különös magyar—holland jelenségről”, a kalandos